

Koruyucu Devlet: Halk Egemenliği ile Anayasal Sadakat Arasında Liberal Demokrasinin Korunması*

*The Guardian State: Guarding the Liberal Democracy Between Popular
Sovereignty and Constitutional Loyalty*

Kutsal YEŞİLKAĞIT**

Giriş

Liberal demokrasiler, hem halkın iradesini esas alan çoğunlukçu egemenlik ilkesini hem de hukukun üstünlüğü ve temel haklarla tanımlanan anayasal denetimi birlikte barındıran karma bir düzen kurmuştur. Bu iki ilke arasındaki gerilim son yıllarda belirginleşmiştir. Örneğin, Hollanda'da yapılan bir araştırmada sağ popülist seçmenlerin "demokrasi, çoğunluğun iradesinin araya giren kurumlar olmaksızın doğrudan hayata geçmesidir" şeklindeki görüşü ile sol liberal seçmenlerin "demokrasinin güvencesi, yargı ve hukuk devleti kurumlarına saygıdır" şeklindeki yaklaşımı taban tabana zıt çıkmıştır. Sonuçta aynı seçim sistemi içinde halk egemenliği ile hukuk devleti arasında adeta iki farklı demokrasi anlayışı belirmektedir. Bir taraf çoğunluk iradesini kısıtlayan kurumları "engel" olarak görürken, diğer taraf bu kurumları demokrasinin "koruyucu bariyerleri" olarak

1

*: Bu görüş makalesi 30-31 Ekim 2025 tarihinde gerçekleştirilen II. Uluslararası Kamu Yönetimi Kongresi'nde sunulan "Popülizm, Otoriterleşme ve Devlet: Liberal Demokrasilerde Bürokrasinin Muhafız Rolü" başlıklı Açılış Bildirisi'nin gözden geçirilmiş versiyonudur.

** Prof. Dr., Leiden Üniversitesi, Kamu Yönetimi Enstitüsü, Leiden-Hollanda, a.k.yesilkagit@fgga.leidenuniv.nl, ORCID: 0000-0001-9660-7859

Geliş/Submitted: 11.12.2025 | **Kabul/Accepted:** 17.12.2025

Atıf/Cite: Yeşilkağıt, K. (2025). Koruyucu Devlet: Halk Egemenliği ile Anayasal Sadakat Arasında Liberal Demokrasinin Korunması. *Publicus*, (4). 1-22.

tanımlar. Bu tablo, Chantal Mouffe'un "demokratik paradoks" olarak adlandırdığı yapısal gerilimi somutlaştırmaktadır: Liberal demokrasi, bir yanda çoğunluğun kararı (halk egemenliği) diğer yanda bireysel haklar, azınlıkların korunması ve hukukun üstünlüğü arasında tarihsel olarak zorlu bir denge kurmuştur. Bu iki mantık eşzamanlıdır fakat gerilimlidir; biri diğerini tamamen bastırduğunda ya çoğunlukçu keyfîlik ya da teknokratik vesayet tehlikesi ortaya çıkar.

Bu gerilimin en somut yaşandığı alanlardan biri kamu yönetimidir. Bürokrasi, bir yandan seçilmiş yöneticilerin politik tercihlerini uygulamakla yükümlü olup demokratik hesap verebilirlik ilkesine tabidir, diğer yandan da yasallık, tarafsızlık ve eşitlik gibi anayasal ilkelere sadakati korumak zorundadır. Popülist siyasetçiler ise bürokrasinin bu çift yönlü bağlılığını, "halk iradesini frenleyen elitist bariyer" olarak damgalama eğilimindedir. Buna karşılık hukuk devleti perspektifi, tarafsız ve liyakata dayalı bir kamu hizmetini demokrasinin oyun kurallarının teminatı olarak görür. Bu noktada temel soru şudur: Halkın çoğunluk iradesi ile anayasal kurallar barışçıl biçimde nasıl bir arada yaşayabilir? Bu makale, bu soruya bir yanıt aramak üzere "Koruyucu Devlet" (Guardian State) kavramsallaştırmasını ele almaktadır. Batı demokrasilerinde yükselen popülist meydan okuma karşısında, bürokrasinin demokratik meşruiyet (halk egemenliği) ile anayasal meşruiyeti (hukukun üstünlüğü) eş zamanlı olarak nasıl koruyabileceği incelenecektir. Bu çerçevede, ABD, Polonya, Almanya ve Hollanda gibi ülkelerden güncel örnekler üzerinden halk egemenliği ile anayasal sadakat arasındaki denge sorunu analiz edilecek; Koruyucu Devlet modeliyle bu dengeyi sağlamaya yönelik kuramsal ve pratik yaklaşımlar tartışılacaktır.

Liberal Demokrasinin Çift Meşruiyet Krizi ve Popülist Meydan Okuma

Modern liberal demokrasilerin meşruiyeti, iki ayrı kaynak üzerine inşa edilmiştir: (1) Halkın temsili egemenliği – yani seçimler ve çoğunluğun iradesi, (2) Anayasal ve kurumsal denge – yani yazılı anayasa, temel haklar ve kuvvetler ayrılığı. Mouffe (2000), bu ikili yapıyı liberal demokrasiye içkin bir “paradoks” olarak niteler; zira demokrasi tarihsel olarak liberalizmle eklenmiş olsa da, birincisi katılımcı eşitlik ve çoğunluk kararı ideallerine, ikincisi ise birey haklarının korunması ve iktidarın sınırlandırılması idealine dayanır. Dolayısıyla, liberal demokratik rejim bir “çift meşruiyet” arayışıdır ve içsel gerilim barındırır. Nitekim 20. yüzyıl başından beri kuramcılar bu gerilimin farkındadır; bir yanda bazı düşünürler çoğunluk iradesinin liberal kurumları aşındırması halinde demokrasinin askıya alınabileceğini savunurken, diğer yanda kimi demokratlar liberal hukukî engelleri “biçimsel özgürlükler” diyerek küçümsemişlerdir. Günümüzde ise çoğu demokratik sistem, demokrasiyi sadece seçim ve çoğunlukla özdeşleştiren dar bir yorumun tehlikeleriyle yüz yüze kalmıştır. Bu durum, bir yandan popülist aktörlerin “halkın sesi” söylemiyle kurumları hedef almasına, diğer yandan geleneksel partilerin ve elitlerin de kitle desteğini yitirmesine yol açmaktadır.

Batı Avrupa’da son on yıllarda yaşanan siyasi dönüşümler, halk ile kurumlar arasındaki bağın zayıfladığı bir temsil krizine işaret etmektedir. Peter Mair (2013), partilerin karşı karşıya kaldığı ikilemi “sorumlu partiler” (responsible) ve “duyarlı partiler” (responsive) ayrımıyla açıklar. Avrupa’daki yerleşik partiler, küreselleşme, Avrupa bütünleşmesi ve mali disiplin gibi ulusüstü baskılar nedeniyle giderek “sorumlu” (yani uluslararası taahhütlere ve piyasa beklentilerine uygun hareket eden) hale gelmiş; ancak bu durum onların seçmen taleplerine duyarlılığını azaltmıştır. Sonuçta partiler toplumsal

tabanlarından koparken, seçmenler temsil mekanizmasının boşaldığını hissetmiştir. Popülist hareketler tam da bu boşluğu doldurmak üzere, elitlerin ihmal ettiğini düşündükleri halk sesini yeniden duyurma iddiasıyla yükselmiştir (Mair, 2013). Mair'e göre ortaya çıkan tablo, demokratik temsil ile yönetsel sorumluluk arasında büyüyen ve belki de kapatılamaz bir uçurum olduğu yönündedir. Bu "temsilde patolojik boşluk", halkın önemli bir kesimini kurulu partiler ve kurumlar dışında çare aramaya itmiştir.

Popülizmin yükselişi aynı zamanda kamu yönetiminin son yarım yüzyıldaki dönüşümüyle de yakından ilişkilidir. 1980'lerden itibaren pek çok ülkede neo-liberal politikalar ve "Yeni Kamu İşletmeciliği" anlayışı, devleti geleneksel refah devleti rolünden uzaklaştırıp yönetsel performans odaklı bir yapıya dönüştürdü. Janet Newman ve John Clarke'ın (1997) ifade ettiği şekliyle devlet, bir "yönetim devleti" (managerial state) formuna büründü. Bu modelde kamu yönetiminin merkezine piyasa mantığı, verimlilik ölçütleri ve performans denetimi yerleştirilerek yurttaşlar "hizmet müşterileri"ne, yöneticiler de "idari girişimcilere" dönüştürüldü (Clarke & Newman, 1997). Karar alma süreçleri teknikleştikçe bürokrasinin hesap verebilirliği, seçilmişlere ve halka karşı değil, ölçülebilir performans hedeflerine karşı işlemeye başladı. Gerald Stoker (2006) bu durumu, "performans yönetimi ve kanıta dayalı politika söyleminin, yurttaşa hesap verme mekanizmasını teknik meşruiyet üretimine dönüştürmesi" olarak eleştirir. Sonuçta teknik başarı ve verimlilik fetişizmi, kamu kurumlarının toplumsal meşruiyetini zayıflatmış; vatandaşların gözünde devlet ile halk arasındaki güven bağı aşınmıştır. Bu güvensizlik ortamı ise popülist aktörlerin "halkı yeniden merkeze koyma" iddiasını besleyen verimli bir zemin yaratmıştır. Bir başka deyişle, yönetsel reformların beklenmedik sonucu, demokratik sistemin vatandaş nezdindeki duyarlılık kapasitesinin azalması ve "elitler" ile "halk" arasındaki mesafenin açılması olmuştur (Stoker, 2006).

Özetle, günümüz liberal demokrasilerinde kurumsal sorumluluk (financial and legal responsibility) ile halksal duyarlılık (responsiveness) arasındaki denge bozulmuştur. Hem temsil krizinin derinleşmesi hem de yönetimdeki teknokratik dönüşüm, demokrasinin kendi iç direnç mekanizmalarını zayıflatmıştır. Bu koşullar altında temel sorun, halk egemenliğinin anayasal sadakat içinde yeniden nasıl tesis edilebileceğidir. Kuramsal açıdan bu, demokratik meşruiyeti sadece sandık çoğunluğuna indirgeyen anlayışa karşı, anayasal değerlerin ve hukuk devletinin de meşruiyetin vazgeçilmez boyutları olduğunu hatırlatmayı gerektirir. Nitekim Pierre Rosanvallon (2011) modern demokrasilerde meşruiyetin yalnızca seçimlerden değil, aynı zamanda yansızlık, yansıtıcılık ve yakınlık gibi yönetsel erdemlerden doğduğunu öne sürer. Seçim sandığından çıkan çoğunluk desteğinin yanı sıra, iktidarın tarafsız işlemesi (herkese eşit ve adil yaklaşması), refleksif olması (kendini 5 eleştirel olarak gözden geçirmesi) ve vatandaşa yakın olması (sorunlara birey odaklı eğilmesi) demokratik meşruiyetin tamamlayıcı unsurlarıdır (Rosanvallon, 2011). Bu bağlamda bürokrasi, demokratik temsilin alternatifi değil, onun sürekliliğini ve kalitesini güvence altına alan bir tamamlayıcı meşruiyet kaynağı haline gelebilir.

Yukarıdaki kuramsal değerlendirmeler, bizleri Koruyucu Devlet yaklaşımının gerekçesine götürmektedir. Liberal demokrasilerde artan popülist baskılar ve yönetim devletinin yarattığı boşluk, ne yalnızca geleneksel yöntemlerle (ör. siyasi partileri güçlendirmekle) ne de salt teknokratik çözümlerle giderilebilir. Bunun yerine, demokratik sistemin hem normatif (değerler, anayasal ilkeler) hem de kurumsal (örgütler, prosedürler) temellerini güçlendirecek yeni bir yönetim paradigmasına ihtiyaç vardır (Heath, 2020). “Koruyucu Devlet” kavramı, işte bu ihtiyaca cevap vermek üzere ortaya atılmıştır. Bu kavram, bir yandan neoliberal yönetim anlayışının tek boyutlu performans mantığına eleştirel bir alternatif sunarken, diğer yandan

popülizmin dile getirdiği “halkın sesi duyulsun” talebini anayasal sadakatle uyumlu hale getirmeyi amaçlar. Aşağıda, bu yaklaşımın temel özellikleri ve uygulanma koşulları analiz edilecektir.

“Koruyucu Devlet” Modeli ve Unsurları

Yönetim Devletinden Koruyucu Devlete Geçiş

Yukarıda çerçevesi çizilen demokratik ve anayasal gerilimler, kamu yönetiminin rolünü ve sorumluluğunu yeniden tanımlamayı zorunlu kılmıştır. Neo-liberal dönemin yönetim devleti modeli, ekonomik verimlilik ve piyasa odaklı performans ölçütleriyle devletin meşruiyetini dar bir zemine oturtmuştu. Bu durum, vatandaşları “müşteri”, kamu görevlilerini ise sadece “uygulayıcı teknokrat” konumuna indirgedi. Sonuçta devlet aygıtı, toplumsal talepleri yurttaşlık perspektifinden değil, yönetsel bir gözle değerlendirmeye başlamıştır (Newman & Clarke, 1997). Popülist siyasetin yükselişi, bu tabloya bir tepki olarak okunabilir: Yönetilen müşteri değil, yeniden söz sahibi vatandaş olarak görülme isteği. Bu bağlamda Koruyucu Devlet kavramsallaştırması, yönetim devletinin açtığı kurumsal ve etik boşluğa karşı geliştirilmiş bir yanıt olarak ortaya çıkmaktadır.

Koruyucu Devlet, neoliberal dönemin teknokratik yönetimine karşı normatif bir yeniden inşa önerir. Yönetim devleti, kamusal meşruiyeti piyasa başarısı ve performans göstergelerine indirgerken; Koruyucu Devlet, meşruiyeti yeniden liberal-demokratik değerlere dayandırmayı hedefler. Bu değerler, başta hukukun üstünlüğü, anayasal sadakat (anayasanın ruhuna bağlılık) ve kamu yararı olarak sayılabilir. Klasik liberal anlamda öne sürülen “tarafsız devlet” anlayışı, popülist ve otoriter akımlar karşısında yetersiz kalmıştır; zira mutlak tarafsızlık iddiası, demokrasinin kendi içinden çıkan illiberal (liberal olmayan) aktörlerin iktidara gelmesini engelleyememektedir. Dolayısıyla Koruyucu Devlet, değer nötrlüğünün ötesine geçerek, bizzat liberal demokratik değerlerin aktif koruyuculuğunu üstlenir. Bu yönüyle,

yalnızca hukukun şeklen uygulayıcısı değil, aynı zamanda onun ahlaki sürekliliğinin taşıyıcısı olmayı amaçlar.

Koruyucu Devlet modelinin merkezinde koruyucu bürokrasi kavramı yer alır. Bu kavram, Max Weber'in tanımladığı hiyerarşik ve tarafsız memur tipolojisinden farklı olarak, kamu görevlilerini yalnızca yasalara değil, anayasanın özündeki demokratik değerlere sadakat gösteren aktif birer koruyucu olarak tasvir eder. Böyle bir bürokraside memurlar, gerektiğinde siyasal otoritenin baskılarına karşı anayasal sınırları savunabilme cesaretine ve özerkliğine sahiptir. Kamu görevlisi, sadece "emirleri uygulayan teknik bir eleman" değil; aynı zamanda liberal demokratik rejimin temel değerlerini – hukukun üstünlüğü, eşitlik, özgürlük ve etik sorumluluk – günlük yönetimde somutlaştıran kurumsal bir aktördür. Philip Selznick'in ünlü ifadesiyle, "örgütler, belirli hedeflere ulaşmak için tasarlanmış teknik araçlardır; harcanabilirler. Kurumlar ise etkileşim ve uyumun ürünü olarak grup ideallerinin somutlaştığı yapılardır; öyle kolayca feda edilemezler"[1]. Gerçekten de Selznick (1957), kurumların sadece teknik aygıtlar olmadığını, aynı zamanda toplumsal değerlerin taşıyıcısı haline geldiğini vurgular. Bu bakış açısından, Koruyucu Devlet'in bürokrasisi, devletin anayasal ve etik değerlerinin somut tezahürü olarak görülmelidir.

Koruyucu Devlet modeli, tarihsel olarak diğer büyük devlet paradigmalarıyla karşılaştırılabilir bir misyona sahiptir: Nasıl ki refah devleti (welfare state) sanayi toplumunda sosyal eşitsizliklere bir yanıt olarak ortaya çıktıysa, yönetim devleti (managerial state) de 20. yüzyılın verimlilik krizine bir tepkiydi. Koruyucu Devlet de 21. yüzyılda liberal demokrasinin popülist dalga karşısında kendini koruma ihtiyacından doğmaktadır. Ancak bu, demokratik iradeyi teknokratik bir vesayete teslim etmek anlamına gelmez. Aksine Koruyucu Devlet, liberal demokrasinin "anayasal ruhunu" yeniden

kamusal yönetimin merkezine yerleştirmeyi hedefler. Yönetim devletinin salt teknik akılcılığına karşılık, Koruyucu Devlet etik ve anayasal rasyonalitenin yeniden inşasını temsil eder. Bu yönüyle hem yeni bir kurumsal paradigma hem de yeni bir demokratik ethos önerisidir: Bürokrasiye yalnızca yönetme yetkisi değil, aynı zamanda koruma sorumluluğu da yükler. Böylelikle liberal demokratik sistemler, piyasa mantığına teslim olmuş bir idareden, anayasal sadakat ve kamu yararı ilkeleriyle güçlendirilmiş bir koruyucu idareye doğru evrilebilir.

Koruyucu Devletin Düzeyleri ve Mekanizmaları

Yesilkagit, Bauer, Peters ve Pierre (2023) gibi araştırmacılara göre Koruyucu Devlet yaklaşımının işlerlik kazanabilmesi için üç düzeyde kapasite inşa edilmelidir: (1) bireysel düzey, (2) kurumsal düzey ve (3) yapısal düzey. Aşağıda bu üç düzey, somut örneklerle birlikte incelenmektedir.

8

İlk düzey olan bireysel düzey, kamu görevlisinin anayasal bir ethos ile şekillenmesini ifade eder. Burada ana fikir, bürokratin yalnızca yasalara formal bir bağlılık göstermesi değil; anayasanın ruhunu, liberal-demokratik değerleri ve kamu yararını içselleştirmiş bir mesleki kültüre sahip olmasıdır. Koruyucu Devlet'in kalbinde, anayasal değerlere içten bağlılık taşıyan bir kamu görevlisi profili vardır. Bu profil, kamu görevlilerinin sadece yasalara formal olarak uymakla kalmayıp, aynı zamanda anayasanın ruhuna ve demokratik ilkelere sadakat göstermesini gerektirir. Buradaki sadakat, herhangi bir partiye veya gelip geçici hükümete değil, devletin anayasal bütünlüğüne ve temel normlara yöneliktir. Yönetim bilimi literatüründe Larry D. Terry'nin "yönetimsel muhafızlık" (administrative conservatorship) kavramı bu bağlamda önemlidir. Terry (1995), üst düzey kamu yöneticilerinin "siyasal sistemin ahlaki bütünlüğünü koruma" gibi bir görevi olduğunu öne sürer. Yani bürokrat, sadece kuralları uygulayan

bir teknisyen değil; gerekirse hukuka aykırı veya anayasayı zedeleyici talimatlara karşı meşru direnç gösterebilen bir koruyucu aktör olmalıdır. Böyle bir ethosun yerleşmesi için kamuda etik değerlerin ve anayasal sadakatın eğitimini kurumsallaştırmak önem taşır. Nitekim Almanya’da Federal İçişleri Bakanlığı’nın 2020’den sonra başlattığı “Anayasal Sadakat Eğitimi” (Verfassungstreue-Schulung) programı, özellikle yargı ve güvenlik bürokrasisindeki memurlara demokratik değerler ve insan hakları konusunda sistematik eğitim vermeyi öngörmüştür. Benzer şekilde Hollanda’da yaşanan ünlü “Çocuk Bakım Yardımı Skandalı” sonrasında, üst düzey yöneticilere yönelik anayasal farkındalık ve etik diyalog programları devreye sokulmuştur. Bu tür uygulamalar, bireysel düzeyde anayasal sadakat kültürünün pekiştirilmesine yöneliktir.

İkinci düzey olan kurumsal düzey, bürokrasinin siyasetten belirli ölçüde bağımsızlaşmasını gerektirir. Bu bağımsızlık denetimsiz bir iktidar anlamına gelmez; tam tersine, hukuki statü, liyakat sistemi ve bağımsız denetim organları yoluyla bürokrasinin anayasal normlara bağlı kalmasını güvence altına alır. Koruyucu Devlet’in ikinci unsuru, kamu bürokrasisinin siyasal müdahalelerden kurumsal olarak belirli bir özerkliğe sahip olmasıdır. Bu özerklik, bürokratların keyfi siyasi talimatlara karşı durabilmesi ve anayasal değerleri koruyabilmesi için kurumsal bir tampon işlevi görür. Ancak burada kastedilen, denetimsiz bir bürokratik iktidar değil; bilakis bürokrasinin yasal ve toplumsal hesap verebilirlik çerçevesinde güçlendirilmesidir. Araştırmalar, yürütmeden bağımsız denetim organlarının (ombudsman, sayıştay, etik komisyonlar vb.) demokratik hukuk devletinin korunmasında kritik rol oynadığını göstermektedir. Bu kurumlar, hükümetlerin keyfi veya hukuk dışı girişimlerine karşı kurumsal fren mekanizmaları işlevi görerek idarenin liberal-demokratik normlardan sapmasını zorlaştırır. Örneğin, İsveç’teki Ombudsman kurumu (Justitieombudsmannen) 19. yüzyıldan beri

yürütmenin işlemlerini denetleyen ve vatandaş haklarını koruyan en eski ve güçlü bağımsız kurumlardan biridir. Birleşik Krallık'ta 2010 sonrasında kurulan Ulusal Denetim Ofisi (National Audit Office) ve bağımsız atama-iç denetim komiteleri, hükümetin kamu atamaları ve harcamalarında yasal-etik uygunluğu gözeterek Koruyucu Devlet mantığına uygun denetim yapıları oluşturmuştur. Fransa'da ise Conseil d'État (Devlet Şurası), hükümet düzenlemelerini yürürlüğe girmeden önce hukukilik açısından inceleyerek yürütme gücünün anayasal sınırlarını korur; bu uygulama, Koruyucu Devlet'in "önleyici denetim" ilkesine klasik bir örnektir. Bu tür kurumsal düzenekler, bürokrasinin günlük politika uygulamalarında tarafsız ve dirençli kalmasına yardımcı olur.

Üçüncü ve sonuncu düzey olan yapısal düzey, bürokrasinin modern demokraside bir tür "dördüncü güç" olarak işlev görmesini içerir. Burada söz konusu olan yeni bir egemenlik değil, demokratik siyasal düzenin istikrarını sağlayan bir denge unsurudur. Koruyucu Devlet'in üçüncü ve en ileri düzeyi, kamu bürokrasisinin demokratik sistemde klasik kuvvetler ayrılığına (yasama, yürütme, yargı) ek olarak anayasal bir denge unsuru olarak konumlanmasıdır. Bu, bürokrasiyi yeni bir erk (güç odağı) ilan etmek anlamına gelmez. Aksine, bürokrasi mevcut demokratik kurumların sürekliliğini ve hukuk devleti ilkelerini koruyan bir denge sütunu olarak görülür. Böylece Weberyen "tarafsız icra" anlayışının ötesine geçilerek, bürokrasinin demokrasinin devamlılığını sağlayan aktif ama sınırlı bir koruyucu rol üstlenmesi öngörülür. Günümüz modern demokrasilerinde yürütmenin güç ve kapsam olarak genişlemesiyle birlikte bürokrasinin fiilen dördüncü bir anayasal denge unsuru haline geldiği ileri sürülmektedir (Yeşilkağıt vd., 2024). Bu rol özellikle etik gözetim, düzenleyici denetim ve kamu çıkarının korunması gibi işlevlerde kendini gösterir. Örneğin Amerika Birleşik Devletleri'nde federal kurumlar içindeki Genel Müfettişlik Ofisleri (Inspectors General), bakanlıklar düzeyinde yolsuzlukları ve

yasa ihlallerini soruşturarak yürütme erki içinde bir nevi “iç denetim yoluyla koruma” görevi yapmaktadır. Trump yönetimi sırasında bu bağımsız denetçiler üzerinde baskı kurulması veya görevden alınmaları, Koruyucu Devlet mekanizmalarının zayıflatılmasının demokratik sistemde nasıl kırılabilirlikler yaratabileceğini göstermiştir (örneğin 2020’de COVID-19 yardımlarını denetleyen müfettişlerin görevden alınması ciddi eleştirilere yol açmıştır). Hollanda’da ise Devlet Konseyi (Raad van State), hem yüksek idari mahkeme hem de danışma organı olarak hükümet kararlarını anayasa ve Avrupa hukuku bakımından inceleyerek, bürokrasinin yargısal benzeri bir “önkontrol” işlevi üstlenmesini sağlar. Bu gibi örnekler, bürokrasinin yapısal düzeyde demokratik denge ve denetim mimarisine entegre olabileceğini gösterir.

Yukarıda belirtilen üç düzey, Koruyucu Devlet yaklaşımının somut işleyişini tanımlamaktadır (Yeşilkağıt vd., 2024). Bu işleyişi yönlendiren üç temel ilke ise şöyle özetlenebilir:

- Anayasal Sadakat (Constitutional Fidelity): Kamu görevlileri ve kurumlar, öncelikle yazılı anayasa ve hukuk düzenine sadıktır; bu sadakat, günlük parti politikalarından veya liderlerin anlık tercihlerinden üstündür. Devlet memuru için anayasal sadakat, bağlı olduğu siyasî otoritenin ötesinde, devletin temel normlarına ve hukuk düzenine bağlı kalmak demektir. Bu ilke, halk egemenliğini sınırlamak için değil, onu hukuk zemininde güvenceye almak için rehberlik eder.
- Kolektif Sorumluluk (Institutional Guardianship): Demokrasi içindeki direnç ve koruma görevi, tek tek memurların bireysel vicdanına bırakılmayacak kadar önemlidir. Bu nedenle koruyucu rol, kurumsal kültür ve teamüller düzeyinde paylaşılan bir sorumluluk olmalıdır. Bürokratik örgütlerin iç işleyişi, etik değerleri ve anayasal uyarı mekanizmalarını teşvik edecek şekilde düzenlenmelidir. Örneğin bir devlet kurumunda, hukuka aykırı bir emir geldiğinde sadece bir memurun “itiraz

etmesi" değil, kurumun tamamının buna izin vermeyecek bir yapıda olması idealdir. Bu, kurumsal iç süreçlerle (iç denetim, itiraz komisyonları, whistleblowing kanalları vb.) sağlanabilir. Böylece "koruma refleksi" kurumsallaşmış olur.

- Özerk Koruma Kapasitesi (Autonomous Resilience): Bürokrasi, siyasi baskılara karşı kendi iç savunma mekanizmalarına sahip olmalıdır. Bu, memurların keyfi işten çıkarılmalarına karşı güvenceleri, kurumların yasal statülerinin ani değişikliklere karşı korunması, bütçe ve insan kaynağı bakımından asgari bir özerklikle donatılması gibi tedbirleri içerir. Ayrıca kritik kurumların (örneğin seçim kurulları, düzenleyici kurumlar, yargı organları) bağımsızlığı, anayasayla teminat altına alınarak siyasi dalgalanmalara direnç kapasitesi artırılmalıdır. Özerk koruma kapasitesi, hesap verebilirliğin alternatifi değil, tam tersine onu tamamlayan bir unsurdur; zira ancak içsel özerkliğe sahip kurumlar uzun vadeli kamusal faydayı koruyabilir.

Koruyucu Devlet modeli, yukarıda anlatılan bileşenleri sistematik bir bütün haline getirerek liberal demokrasinin dayanıklılığını yeniden kurumsallaştırmayı amaçlar. Almanya, Hollanda, İsveç, Fransa ve ABD gibi oturmuş demokrasilerde son yıllarda gözlenen uygulamalar, aslında bu dönüşümün parçalı da olsa yaşandığına işaret etmektedir. Örneğin Almanya'da memurların anayasaya bağlılığını güçlendirme çabaları, Hollanda'da skandallar sonrası bürokraside etik reformlar, İsveç'te Ombudsmanlık geleneğinin devamı, Fransa'da Conseil d'État'nin proaktif rolü gibi uygulamalar Koruyucu Devlet anlayışının farklı görünümleridir. Bu model, bireysel etik ile kurumsal özerklik arasında yeni bir denge kurarak kamu yönetimini sadece etkin değil, aynı zamanda demokrasinin aktif koruyucusu kılmayı hedefler.

Elbette Koruyucu Devlet yaklaşımı her derde deva mutlak bir formül değildir. Uzun süreli tek parti iktidarlarında veya geniş parlamento çoğunluklarına sahip popülist yönetimlerde, en sağlam kurumsal garantiler bile aşınabilir. Örneğin, Amerika Birleşik Devletleri'nde

yürütme organının atama ve tasfiye yetkileri kullanılarak bazı denge denetim mekanizmalarının zayıflatıldığını gördük (2020 sonrası dönem). Buna karşın sürekli koalisyonlara dayalı, güç dağılımının daha dengeli olduğu parlamenter sistemlerde (örneğin Hollanda, Almanya), Koruyucu Devlet ilkelerinin erozyonu daha yavaş ve kontrollü gerçekleşebilmektedir. Bu nedenle Koruyucu Devlet'in sürdürülebilirliği, sadece bürokrasinin iç kapasitesine değil, aynı zamanda genel siyasi sistemin çoğulculuk derecesine ve denge-fren mekanizmalarına da bağlıdır. Yine de tüm sınırlılıklarına rağmen güçlü bir Koruyucu Devlet yaklaşımı, demokratik istikrarı korumada önemli bir tampon işlevi görebilir. Demokrasiyi sağlıklı işletebilmek için odak noktası, "halk iradesini kısıtlamak" veya "elitlere teslim olmak" ikilemi değil; halk egemenliği ile hukuk devleti ilkeleri arasındaki dengenin korunması olmalıdır. Hukukun üstünlüğünü, kurumsal tarafsızlığı ve anayasal değerleri esas alan bir kamu yönetimi, popülist baskılara karşı direnç geliştirir; böylece demokratik gerilimlerin otoriterliğe evrilmesi önlenir. Bu analiz, bizlere bir yandan demokratik iradenin meşruiyetini kabul eden, diğer yandan o iradenin anayasal sınırlar içinde kalmasını güvence altına alan bir devlet modelinin mümkün ve gerekli olabileceğini göstermektedir.

13

Koruyucu Bürokrasi" Demokratik mi, Vesayetçi mi?

Koruyucu Devlet modeli önerildiğinde akla gelen ilk itiraz, "bürokrasinin güçlendirilmesinin demokrasiye aykırı olup olmadığı" yönünde olmaktadır. Zira tarihte "devlet içinde devlet" ya da "derin devlet" diye anılan olgular, seçilmiş iktidarların dışında hareket eden bürokratik veya askerî yapıların demokrasiye zarar verdiği örneklerle doludur. Bu nedenle, bürokrasinin anayasal sadakat adına siyasal iktidara direnç göstermesi fikri, bazılarına teknokrasiyi veya vesayetçi yönetimi çağrıştırabilir. Peki Koruyucu Bürokrasi, demokrasiye aykırı gizli bir güç merkezi midir, yoksa demokrasiyi koruyan meşru bir

mekanizma mıdır? Bu soruya cevap verebilmek için koruyucu bürokrasi fikrinin, tarihsel ve kavramsal olarak “derin devlet” olgusundan ayrıştığı noktaları vurgulamak gerekir.

Öncelikle belirtelim ki derin devlet kavramı, özellikle Türkiye siyasi literatüründe, demokratik denetime kapalı, kendi çıkarları doğrultusunda hareket eden, genellikle güvenlik bürokrasisi içinde örgütlenmiş gayriresmî bir iktidar ağını ifade eder (Çandar, 1998). Derin devlet, halk tarafından seçilmiş hükümetlerin politikalarını perde arkasından yönlendirme, sınırlama veya sabote etme kapasitesiyle tanımlanır. Bu yapı, kendini ulusal çıkarların yegâne koruyucusu gibi sunsa da aslında halk egemenliği ilkesini zayıflatan gizli bir vesayet düzenidir. Özellikle Soğuk Savaş dönemi ve sonrasında bazı ülkelerde (Türkiye, Mısır gibi) derin devlet yapılanmaları, demokrasiye müdahale eden yasadışı veya yarı-yasal örgütlenmeler olarak ciddi sorunlar yaratmıştır. Derin devletin normatif referansı hukukun üstünlüğü veya anayasal sadakat değil, kurum içi dayanışma, gizlilik ve hesap vermekten kaçınmadır. Bu nedenle demokratik sistem için bir tümör gibi işler: kendini korumak uğruna sistemi yozlaştırabilir.

14

Koruyucu Bürokrasi kavramı ise görünüşte bürokrasinin siyasetüstü bir özerkliği olduğunu ima etse de, özünde derin devletin tam zıddı bir olgudur. Aradaki farkları üç temel başlıkta özetleyebiliriz: kaynak, amaç ve denetim farkı:

- **Kaynak Farkı:** Derin devlet gücünü ve özerkliğini yasal bir yetkiden değil, kurumsal kapalılık ve örtülü ittifaklardan alır. Oysa koruyucu bürokrasinin özerkliği, anayasadan ve yasal çerçeveden kaynaklanan görev ve yetkilerden türetilir. Derin devlet, resmî devlet yapısının dışında veya kıyısında konumlanır; koruyucu bürokrasi ise devletin hukuki meşruiyet yapısı içindedir. Birincisi gayriresmî ve gizli, ikincisi hukuken tanımlı ve meşrudur.
-

- Amaç Farkı: Derin devletin amacı, çoğu zaman statükoyu ve kendi kurumsal çıkarlarını korumaktır; bu uğurda demokratik süreçleri ve halk iradesini sakıncalı gördüğünde budamaktan çekinmez. Örneğin darbe girişimleri veya seçilmiş hükümetlere yönelik komplolar, derin devlet mantığının ürünleridir. Koruyucu bürokrasinin amacı ise bunun tam tersine, demokratik rejimin anayasal ilkelerini keyfi güç kullanımına ve anti-demokratik girişimlere karşı savunmaktır. İlki halk iradesini perde arkasından manipüle ederken, ikincisi halk iradesinin özgürce tecelli edebilmesi için hukuki zemini korur. Yani koruyucu bürokrasi, halk egemenliğini sınırlandırmak için değil, onu anayasal çerçeve içinde güvenceye almak için vardır.
- Denetim Farkı: Derin devlet yapıları ne halka ne de hukukî bir merciye hesap verir; karanlıkta faaliyet gösterirler. Koruyucu bürokrasi ise şeffaflık ve hesap verebilirlik ilkelerine tabi olmak zorundadır. Koruyucu Devlet modelinde bürokrasinin koruma yetkisi, keyfi değildir; aksine yasallık, etik kurallar ve demokratik denetim üçgeniyle sınırlandırılmıştır. Örneğin bir kamu görevlisi, anayasayı korumak adına bir politikaya karşı çıktığında bunun mekanizması ve sonuçları açık olmalı; yargısal denetime veya meclis soruşturmalarına konu olabilmelidir. Bu sayede koruyucu eylem, gizli kapaklı komplolar değil, sistemin öngördüğü meşru kanallar üzerinden gerçekleşir.

15

Kısacası derin devlet, gizlilik, sadakat (dar kurumsal çıkarlara) ve statükoyu muhafaza ekseninde işlerken; koruyucu bürokrasi açıklık, anayasal sadakat ve kamu yararı eksenine dayanır. Koruyucu bürokrasi (guardian bureaucracy), vesayetçi bir yapı olmayıp siyasal denetimin tamamen dışında keyfi bir güç merkezi de değildir; bilakis demokratik hukuk devletinin kendi iç dinamikleriyle geliştirdiği meşru bir savunma refleksi olarak düşünülmelidir. Onun gücü, gizlilikten veya zora dayalı baskıdan değil; kamusal meşruiyetten gelir. Varoluş nedeni, seçilmiş iktidarı engellemek veya halkın tercihlerine

ipotek koymak değil, siyasi iktidarın anayasal sınırlar içinde kalmasını temin etmektir.

Aslında “bürokratik koruyuculuk” fikri, köklü bir demokratik teorik arayışın günümüze yansımalarıdır. Devletin sürekliliğini ve hukuk düzenini, zayıflayan parlamenter kurumlar karşısında güvence altına alacak idari yapılara duyulan ihtiyaç, siyaset kuramında yeni bir tema değildir. Örneğin Fransız hukuk filozofu Léon Duguit, daha 20. yüzyılın başlarında egemenlik kavramını eleştirerek devletin meşruiyetini “kamu hizmeti” ilkesine dayandırmıştır. Duguit’ye göre devlet, mutlak egemen bir güç değil, toplumsal ihtiyaçları karşılamakla yükümlü hukuki bir organizasyondur. Bu yaklaşım, bürokratları “halkın temsilcisi”nden ziyade “hukukun temsilcisi” olarak konumlandırır; çünkü kamu görevlileri kişisel veya siyasi iradeyi değil, toplumdaki dayanışma ve hukuk düzenini taşıyıcısı olmalıdır (Duguit, 1913). Böyle bakıldığında bürokrasi, “devleti devlet yapan” kurumsal vicdanın temsilcisidir – siyasetin üstünde değil, fakat siyaseti mümkün kılan hukukun içinde yer alır. Duguit’in şu sözü meşhurdur: “Devlet, egemen bir güç değil; sosyal dayanışmadan doğan hukukî ödevler bütünüdür. Hükümetler de herkes gibi hukukun kurallarına bağlıdır”[2]. Bu, koruyucu bürokrasi fikrinin normatif temelini ortaya koyar: Devlet otoritesi, üstün bir irade olmaktan ziyade, hukukla bağlı bir hizmet sorumluluğudur.

Benzer şekilde, sosyolog Bernard Silberman da modern bürokrasinin doğuşunu bu çerçevede ele alır. Silberman’ın Fransız Devrimi sonrasına dair analizi (1993), devrimle egemenliği halk adına üstlenen ulusal meclisin, yürütme kapasitesinden yoksun kaldığını gösterir. Halkın iradesini formüle eden Meclis, bunu icra edecek araçlardan mahrumdu; ortaya çıkan boşluğu ise yeniden örgütlenen bürokrasi doldurdu. Silberman’a göre bürokrasi, devrim sonrasında halkın seçtiği meclisin iradesini “kurumsal akıl ve eyleme dönüştürme” işlevi

sayesinde devletin sürekliliğini sağlamıştır. Bu tarihsel süreç, modern rasyonel-idari devletin doğuşunu simgeler. Yani bürokrasi aslında parlamenter temsilin zayıf kaldığı dönemlerde halk egemenliğinin idari temsilcisi haline gelmiştir (Silberman, 1993). Bu perspektif, günümüzde de geçerlidir: Güçlü bir bürokratik yapı, halkın çıkarlarının günlük yönetimde göz ardı edilmemesini temin eder, ancak bunu seçilmiş organların yerine geçerek değil; onlara destek ve süreklilik sağlayarak yapar.

Hans Kelsen ise bu tartışmaya doğrudan anayasal bir boyut kazandıran kuramcıdır. Kelsen, 1930'lerde Carl Schmitt ile girdiği ünlü polemikte "Anayasanın koruyucusu kim olmalıdır?" sorusuna yanıt aramıştır. Schmitt, egemen siyasi liderliği (örneğin devlet başkanını veya çoğunluğu) anayasanın koruyucusu ilan ederken; Kelsen buna karşı çıkarak "Anayasanın asıl koruyucusu, kişisel iradeye değil hukuk normlarına dayanan kurumsal yapılardır, özellikle de yargıdır" demiştir (Kelsen, 1931). Kelsen için liberal bir hukuk devletinde nihai güvence, bağımsız mahkemelerin ve anayasaya bağlı kurumların varlığıdır. Bu görüş, günümüz koruyucu bürokrasi fikrine zemin oluşturur: Anayasal sadakatle donanmış özerk bürokrasi, Kelsen'in normatif devlet anlayışının idare alanındaki karşılığı olarak görülebilir. Yani yasama-yürütme-yargı dengesine eklenen idari koruma mekanizması, kişisel iradenin değil kurumsal aklın muhafızlığına örnektir.

Güncel dönemde ise Joseph Heath ve Pierre Rosanvallon gibi düşünürler, bürokrasinin liberal demokrasideki kurucu rolüne dikkat çekmektedir. Heath (2020), "liberal devlet sadece seçimlere değil, liyakat ve uzmanlığa dayalı tarafsız bir yürütme aygıtına dayanır" diyerek, bürokrasinin modern devletin meşruiyetindeki bağımsız payını vurgular. Ona göre kamu görevlileri, yalnızca mekanik memurlar olmayıp, modern liberal normları uygulama sürecinde

meşru takdir yetkisi kullanan ve bu yönüyle yönetime ahlaki bir boyut katan aktörlerdir (Heath, 2020). Rosanvallon da benzer biçimde, demokratik meşruiyetin artık sandık çoğunluğundan ibaret olmadığını, yurttaşların gözünde yönetsel erdemlerin (tarafsızlık, açıklık, adillik) de yönetime rıza üretmekte belirleyici hale geldiğini belirtir (Rosanvallon, 2011). Bu çerçevede bürokrasi, seçimle gelen temsilin tamamlayıcısı ve demokrasinin sürekliliğinin güvencesi konumundadır.

Yukarıdaki kuramsal miras, Koruyucu Devlet modelinin entelektüel temelini oluşturur. Koruyucu bürokrasi, ne Schmitt'in tahayyül ettiği gibi diktatoryal bir "bekçi" ne de elitist bir teknokrasi projesidir. Tam aksine, Kelsenci normatif devlet anlayışıyla Rosanvallon'un demokratik meşruiyet kavramının kesişim noktasında yer alır. Bürokratik özerklik, halkın egemenliğini ortadan kaldırmak veya onun üzerine çıkmak için değil; bilakis halk egemenliğinin hukuk ve anayasal düzen içinde kalmasını sağlamak için vardır. Koruyucu bürokrasi, otoriterleşmenin değil, demokrasinin iç direncinin kurumsal biçimi olarak anlaşılmalıdır – siyasetin yerine geçmez, ama siyasetin liberal-demokratik sınırlar içinde işlemesini güvence altına alarak onun devamlılığına katkı sunar.

18

Sonuç

Bu makalede, liberal demokrasilerin içsel gerilimi olan halk egemenliği – hukuk devleti dengesizliğine karşı geliştirilen Koruyucu Devlet yaklaşımını kuramsal ve karşılaştırmalı bir bakışla inceledik. Güncel örnekler (ABD, Polonya, Almanya, Hollanda) göstermektedir ki, çoğunluğun iradesi ile anayasal kurumlar arasındaki çekişme sadece yeni demokrasiye geçmiş ülkelerin değil, yerleşik demokratik rejimlerin de yüzleştiği bir sınamadır. Bu sınamada kilit soru, demokrasiyi anti-demokratik sapmalardan koruyacak mekanizmaların

ne olacağıdır. Koruyucu Devlet modeli, çözümü kamu bürokrasisinin anayasal bir bekçi rolü üstlenmesinde aramaktadır.

Koruyucu Devlet'in önerdiği, esasında demokrasi ile hukuk devletinin evliliğini kurtarmak için bürokrasiye "aktif sadakat" rolü vermektir. Bu, geleneksel tarafsız bürokrat ilkesinden ince bir rota değişimi anlamına gelir: Bürokrat artık sadece emir-komuta zincirinin pasif bir halkası değil; aynı zamanda anayasal düzenin ve kamu yararının bilinçli bir taşıyıcısı ve savunucusudur. Böyle bir rolün benimsenmesi, anayasal sadakat, kolektif sorumluluk ve özerk direnç gibi ilkelerin kamusal yönetimde merkezî değerler haline gelmesiyle mümkündür. Bu makalede, söz konusu ilkelerin pratikte nasıl hayata geçirilebileceğini çeşitli düzeylerde tartıştık. Bireysel düzeyde etik eğitim ve liyakat vurgusu, kurumsal düzeyde bağımsız denetim organları ve özerklik mekanizmaları, yapısal düzeyde ise bürokrasinin anayasal denge içindeki yeri gibi unsurlar, Koruyucu Devlet yaklaşımının somut dayanak noktaları olarak belirlemektedir.

19

Elbette, bürokrasi ne kadar güçlendirilirse güçlendirilsin, demokratik siyasetin yerine ikame edilemez. Koruyucu Devlet de, demokratik iradeyi bastırmayı değil, onu kurallı ve sürdürülebilir kılmayı amaçlar. Nihai karar verme yetkisi halkın seçtiği temsilcilerdedir; ancak bu temsilcilerin keyfiliğe sapmaması, anayasayı çiğnememesi ve azınlık haklarını ihlal etmemesi için içeriden bir denge unsuruna ihtiyaç vardır. İşte koruyucu bürokrasi, bu denge unsurunu kurumsallaştırmanın yoludur. Bu, bir anlamda demokrasinin kendi kendini koruma içgüdüdür. Nasıl ki yargı bağımsızlığı ve anayasa mahkemeleri, yasama çoğunluğuna sınırlar çizerek "çoğunluğun istibdadını" önlüyorsa; benzer biçimde iyi işleyen bir bürokrasi de yürütme erkinin ve günlük idarenin, demokratik ruh ile bağıni koparmamasını sağlar.

Sonuç itibarıyla, Koruyucu Devlet yaklaşımı günümüz liberal demokrasilerinin karşı karşıya olduğu popülist-otoriter baskılara karşı hem kuramsal hem pratik bir çözüm önerisi sunmaktadır. Bu çözüm, demokratik meşruiyeti iki sacayağı üzerinde yeniden dengeler: halk egemenliği ve anayasal sadakat. Biri olmadan diğeri yaşayamaz; halkın iradesi hukukun zeminine ihtiyaç duyarken, hukuk düzeni de halkın desteğine ve katılımına muhtaçtır. Koruyucu Devlet, bu ikisinin kopmayan bir zincirin halkaları gibi işlemlerini sağlamayı amaçlar. Böylesi bir modelin hayata geçirilmesi, kamu yönetimi disiplini de yeni araştırma alanları açmaktadır. Örneğin, bürokratik özerkliğin demokratik meşruiyet sınırları nedir, farklı ülkelerde “koruyucu bürokrasi” uygulamalarının varyasyonları nasıldır veya vatandaşlar bu tür koruyucu rolleri nasıl algılar gibi sorular, hem teorik hem ampirik araştırmalar için verimli zeminler sunacaktır.

Unutulmamalıdır ki, demokrasi sadece seçim sandığından ibaret bir çoğunluk rejimi değil, aynı zamanda anayasal değerler manzumesidir. Bu değerler (hukuk, hak, eşitlik, insan onuru), ancak kurumlar aracılığıyla günlük hayatta korunabilir. Dolayısıyla, bürokratik kurumların anayasaya sadakati, uzun vadede halkın egemenlik hakkının güvencesidir. Güçlü ve etik bir kamu bürokrasisi, demokratik sistemin iç sigortasıdır; demokrasiyi içeriden çürüten değil, içeriden güçlendiren bir unsurdur. Koruyucu Devlet vizyonu, bu anlayışı sistematik hale getirerek liberal demokrasiyi 21. yüzyılda karşılaştığı zorluklara karşı dayanıklı kılmayı hedefler.

Kaynakça

Clarke, J., & Newman, J. (1997). *The Managerial State: Power, Politics and Ideology in the Remaking of Social Welfare*. SAGE Publications.

Duguit, L. (1913). *Les transformations du droit public*. Librairie Armand Colin

Heath, J. (2020). *The Machinery of Government: Public Administration and the Liberal State*. Oxford University Press.

Kelsen, H. (1931). *Wer soll der Hüter der Verfassung sein?* Walther Rothschild.

Mair, P. (2013). *Ruling the Void: The Hollowing of Western Democracy*. Verso.

Mouffe, C. (2000). *The Democratic Paradox*. Verso.

Rosanvallon, P. (2011). *Democratic Legitimacy: Impartiality, Reflexivity, Proximity*. (A. Goldhammer, Trans.). Princeton University Press.

Selznick, P. (1957). *Leadership in Administration: A Sociological Interpretation*. Harper & Row.

Silberman, B. S. (1993). *Cages of Reason: The Rise of the Rational State in France, Japan, the United States, and Great Britain*. University of Chicago Press.

Stoker, G. (2006). *Why Politics Matters: Making Democracy Work*. Palgrave Macmillan.

Terry, L. D. (1995). *Leadership of Public Bureaucracies: The Administrator as Conservator*. Thousand Oaks. SAGE Publications.

Yeşilkağıt, A. K., Bauer, M., Peters, B.G., & Pierre, J. (2024). The Guardian State: Strengthening the Public Service Against Democratic Backsliding. *Public Administration Review*, 84(3), ss. 414-425.

YAZAR BEYANI

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Bu çalışma bilimsel araştırma ve yayın etiği kurallarına uygun olarak hazırlanmıştır.

Etik Kurul Onayı

Bu araştırma Etik Kurul Onayı gerektirmemektedir.

Yazar Katkıları

Kutsal YEŞİLKAĞIT: %100

Çıkar Çatışması

Yazarlar açısından ya da üçüncü taraflar açısından çalışmadan kaynaklı çıkar çatışması bulunmamaktadır.